

Олександр ЧОРНИЙ

кандидат історичних наук, доцент

Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5169-3554>

Електронна пошта: komandarmus12@gmail.com

БИТВА ЗА ДНІПРО 1943–1944 рр.: ПОШУКИ НОВОГО ВОЄННО-ІСТОРИЧНОГО ПОГЛЯДУ НА ПРОБЛЕМУ

У роки Другої світової війни битва за Дніпро відіграла ключову роль у німецько-радянському протистоянні влітку 1943 – навесні 1944 року. У ході битви Червоної армії вдалося взяти під контроль Лівобережну Україну, форсувати дніпровський рубіж, розгорнути наступ на західному березі річки та фактично вийти на радянсько-польський і радянсько-румунський кордони 1939–1940 рр. у межах УРСР. Примішуючи масштаби та значення битви, радянська ідеологічно-пропагандистська машина вдалася до скорочення її у часі і просторі та загнала в тінь радянських перемог під Москвою, Сталінградом і Курськом. У представленому дослідженні автор пропонує нове бачення окресленої проблеми, її хронологічних і територіальних меж, військово-політичного, економічного та історичного значення.

Ключові слова: Друга світова війна, битва за Дніпро, Червона армія, вермахт, докорінний перелом, фальсифікація, радянська цензура, ідеологічний контроль, архівні джерела.

Постановка проблеми. В історії німецько-радянського протистояння у роки Другої світової війни битва за Дніпро стала однією з ключових подій на Східному фронті. Бої, пов'язані з виходом Червоної армії до Дніпра, форсування і захоплення плацдармів на його правому березі, розширення їх до рівня стратегічних завжди становили інтерес для історичної науки.

Ще під час бойових дій, протистояння РСЧА і вермахту в дніпровському басейні було названо битвою за Дніпро. Першість у цьому належить радянській пропагандистській машині, що саме під таким означенням подавала відповідні події у засобах масової інформації.

6 листопада 1943 року Й. Сталін виступив із доповіддю з нагоди 26-ї річниці «великої жовтневої соціалістичної революції», у якій визначив 1943 рік у війні СРСР з Німеччиною роком «докорінного перелому» (Сталин, И. В. 1948, с. 110). Визначивши символи перелому Сталінградську і Курську битви, червоний диктатор став архітектором наукових уявлень про докорінний перелом на Східному фронті, що в історії Другої

світової війни й досі розглядається за схемою: перехоплення стратегічної ініціативи на фронті було започатковано під Сталінградом, відбулося на Курській дузі, а завершилося у ході битви за Дніпро, вінцем якої стало звільнення Києва та його оборона у середині листопада – наприкінці грудня 1943 року, наслідком чого стало утворення військами 1-го Українського фронту київського стратегічного плацдарму, з якого Червона армія розпочала переможний наступ на Дніпровському Правобережжі. Хід подій, що відбувалися на рубежі Дніпра взимку 1943–1944 років, та їхній неупереджений аналіз дозволяє не погодитися з тим, що битва за Дніпро закінчилася подіями у районі Києва. З огляду на це маємо підстави порушити питання про те, що представленні в історіографії війни уявлення щодо окресленої проблеми потребують наукової ревізії, а битва за Дніпро – глибокого, аналітичного та об'єктивного вивчення.

Мета дослідження – проаналізувати найбільш знакові радянські, пострадянські і зарубіжні дослідження, присвячені битві за Дніпро, та за-

пропонувати науково обґрунтований підхід щодо нового бачення її хронологічних та просторових меж, військово-політичного, економічного та історичного значення.

Виклад основного матеріалу. Історична наука має не одну сотню наукових досліджень та науково-популярних нарисів, що торкаються теми битви за Дніпро або ж її ключових подій. У межах пропонованої розвідки ми згадаємо лише кілька, на наш погляд, найбільш знакових праць.

Перше дослідження з окресленої проблеми було опубліковане в СРСР у 1944 році. Це коротка, але доволі змістовна брошура «Битва за Дніпро» (Исаев, Ф. 1944). Її автор – кадровий офіцер РСЧА, генерал-майор Ф. М. Ісаєв, який на той час служив старшим викладачем кафедри оперативного мистецтва Вищої військової академії імені К. Є. Ворошилова. Аналіз роботи дає змогу констатувати, що автор, характеризуючи просування Червоної армії до Дніпра наприкінці літа – на початку осені 1943 року, оцінюючи форсування дніпровського вододілу наприкінці вересня – у жовтні 1943 року, описуючи захоплення та розширення плацдармів на західному березі річки до рівня оперативних у жовтні – листопаді 1943 року та торкаючись повного очищення Дніпровського Лівобережжя і розгортання наступу РСЧА на Правобережжя у січні – лютому 1944 р., об'єднав усі події у масштабну військову кампанію, яку назвав битвою за Дніпро (Исаев, Ф. М. 1944, с. 5). Це не відповідало уявленню радянського вождя про успіхи Червоної армії на Дніпрі.

На жаль, ні розвідку Ф. М. Ісаєва, ні його бачення протистояння РСЧА і вермахту на Дніпрі наприкінці літа 1943 – навесні 1944 року радянські історики-мілітаристи не взяли до уваги у повоєнний час. Причинами ігнорування стали радянська цензура та ідеологічний контроль над підготовкою «правильної історії Великої Вітчизняної війни», що не могла виходити за межі сталінських промов 1941–1945 рр.

У перше повоєнне десятиріччя в радянській історичній науці не з'явилося комплексного дослідження з історії битви за Дніпро. На наш погляд, причиною цього став затверджений у СРСР 1949 року перший повоєнний перелік радянських цензурних обмежень (Чорний, О. В. 2023, с. 180), яким заборонялося вільне оприлюднення матеріалів про війну, бойові операції, з'єднання, що брали участь у війні, та інше. У той час історію війни мали право глибоко вивчати лише спеціальні підрозділи у структурі Генерального штабу Червоної (з 1946 року – Радянської) армії. На

початку 1950-х років офіцери головного військово-наукового та головного військово-історичного управління Генштабу підготували досить детальні дослідження з історії наступу Воронежського (1-го Українського) фронту на київському напрямку в 1943 році (Возненко, В. В. 1951) та форсування Дніпра військами 37-ї армії у районі Кременчука (Печененко, С. Д. 1953) і військами 52-ї армії у районі Черкас (Перебудов, В. Ф. 1953). Ці роботи могли б значною мірою послужити справі вивчення битви за Дніпро, але в СРСР подібні праці відразу ж після опублікування підлягали засекречуванню (Чорний, О. В. 2023, с. 183). У той же час у відкритій літературі з історії німецько-радянського протистояння простежується повне або часткове ігнорування значення битви за Дніпро у межах радянського героїчного епосу про переломний 1943 рік (Минц, И. 1954, с. 33; Голиков, С. З. 1954, с. 111).

Першим комплексним дослідженням на цю тему стала опублікована 1967 року монографія «Штурм «Східного валу». Звільнення Лівобережної України і форсування Дніпра» авторства Г. М. Уткіна (Уткин, Г. М. 1967). Автор дослідження зробив ключовим (стратегічним) об'єктом у протистоянні РСЧА і вермахту на Дніпрі німецьку добре укріплену оборонну лінію під назвою «Східний вал». Праця Г. М. Уткіна на тривалий час стала головним дослідженням у межах цікавої для нас теми, а деякі підходи і висновки автора залишаються актуальними й досі. Для прикладу, історик розглядав проблему деокупації Лівобережної України цілісно, не відділяючи просування Південно-Західного та Південного фронтів на Донеччині від ударів Центрального, Воронежського та Степового фронтів на київському та полтавсько-кременчуцькому напрямках. Автор ототожнював битву за Дніпро із подіями середини серпня – кінця грудня 1943 року, пов'язаних із відновленням радянського контролю над Дніпровським Лівобережжям, подоланням оборонної лінії вермахту вздовж дніпровського вододілу в його середній течії і на берегах річки Молочної та захопленням стратегічних плацдармів на правому березі Дніпра у районі Києва і Кременчука. Концептуальне бачення битви за Дніпро Г. М. Уткіним з часом надійно зафіксувалося в радянській та пострадянській історіографії (Козлов, М. М. (гл. ред.). 1985, с. 98–100; Березинский, В. Г. 2002). Єдине, чого не сприйняли пізніші дослідники, це хронологічні межі битви. Автор аналізованої монографії вбачав закінчення дніпровської епопеї 31 грудня 1943 року та

прив'язав дату до повторного зайняття Червоною армією Житомира¹, а вже у 1970-х роках історики обмежили німецько-радянське протистояння на Дніпрі 23 або 24 грудня 1943 року, тобто закінченням т.зв. «Київської оборонної операції», у результаті якої війська 1-го Українського фронту остаточно усунули загрозу повторного захоплення Києва противником.

Після виходу праці Г. М. Уткіна ґрунтовну розробку теми битви за Дніпро радянські історики не здійснювали. У подальшому її розглядали у межах загальних праць із історії «Великої Вітчизняної» або Другої світової війни (Тюшкевич, С. А. (ред.). 1982) як масштабну військову кампанію СРСР проти Німеччини кінця серпня – кінця грудня 1943 року, що стала завершенням докорінного перелому в протистоянні РСЧА і вермахту на Східному фронті. Тим самим авторські колективи істориків-мілітаристів (часто очолювані представниками радянської військової еліти) під патронатом партійних органів та органів цензури продовжували працювати на сталінські тези щодо перелому у війні, заганяючи й надалі важку і знакову перемогу РСЧА на Дніпрі у тінь здобутків Сталінградської битви та битви на Курській дузі.

У 1970-х роках у СРСР була зроблена спроба нівелювати битву за Дніпро знеціненням її значення. Історики обґрунтували концепцію докорінного перелому на Східному фронті, зміст якої полягав у тому, що перехоплення Червоною армією ініціативи на фронті було започатковано в битві під Москвою, відбулося під Сталінградом, а завершилося під Курськом влітку 1943 року. Концепція була обґрунтована В. П. Морозовим (Морозов, В. П. 1970) та підтримана низкою військових істориків, зокрема і колишнім начальником штабу 1-го Українського фронту генералом С. П. Івановим (Іванов, С. П. 1983). Незважаючи на ідеологічну та пропагандистську складову вище згаданого історіографічного прийому, він у радянській історичній мілітаристиці не закріпився. Як доказ, можемо навести розвідку «Битва за Дніпро» М. І. Шеховцова, у якій автор представив битву як завершення докорінного перелому на Східному фронті (Шеховцов, Н. І. 1983, с. 2).

У пострадянський час битва за Дніпро та окремі її епізоди не втратили актуальності. З огляду на те, що радянська цензурна політика щодо ви-

вчення історії т. зв. «Великої Вітчизняної війни» залишилась у минулому, в Україні з проголошенням незалежності довкола битви за Дніпро та інших ключових проблем Другої світової війни почали гуртуватися історики-дослідники. Завдяки науковим розвідкам М. В. Ковалю, О. Є. Лисенку, В. М. Грицюку, Р. І. Пилявцю та інших фахівців українська історична наука почала робити сміливі кроки у напрямі об'єктивного пізнання подій і явищ, пов'язаних із битвою за Дніпро. За публікаціями 1990-х – початку 2000-х років у царині військової історії помічаємо значний прогрес у вивченні подій, пов'язаних із деокупацією Дніпровського Лівобережжя, форсуванням Дніпра, наступальними та оборонними боями у районі Києва восени та взимку 1943 року. Але поряд з тим маємо зупинитися і на загальних недоліках, що простежуються у відповідних дослідженнях. Найбільш вразливою складовою більшості публікацій є те, що під час їхньої підготовки дослідники не використовували журнали бойових дій фронтів, армій, корпусів і дивізій, оскільки вони зберігалися в ЦАМО СРСР/ЦАМО рф як засекречені документи. В основу більшості розвідок були покладені спогади радянських і німецьких полководців, газетні публікації 1943 року, офіційно опубліковані та розсекречені документи і матеріали (директиви, телеграми, оперативні зведення), свідчення ветеранів і цивільних людей, які пережили війну.

Серед публікацій з історії битви за Дніпро, що з'явилися у науковій періодиці останнім часом, особливої уваги заслуговує стаття О. Є. Лисенка та Р. І. Пилявця «Битва за Дніпро у Другій світовій війні: спроба нової концептуальної візії» (Лисенко, О. & Пилявець, Р. 2019). Дослідники вперше у вітчизняній мілітаристиці порушили питання про необхідність переосмислення подій, пов'язаних з битвою за Дніпро, запропонувавши розглядати її у значно ширших хронологічних межах (Лисенко, О. & Пилявець, Р. 2019, с. 94).

Виходячи зі стратегічного значення дніпровського вододілу для противників, дослідники обґрунтували тезу про те, що боротьба за Дніпро – це не лише події на Східному фронті в межах переломного періоду війни. Автори аналізованої розвідки поставили питання про те, що початок битви варто було б ототожнювати з боями літосені 1941 року, а її закінчення прив'язати до подій літа 1944 року на території Білорусі, пов'язаних із т. зв. операцією «Багратіон», коли війська 2-го і 3-го Білоруських фронтів прорвали німецьку оборону на Дніпрі у районі Бихова, Могильова

¹ У ході битви за Дніпро Червона армія взяла під контроль Житомир 12 листопада 1943 року. 19 листопада місто знову зайняли німецькі війська.

та Орші. Дослідники запропонували не оминати увагою і спроби Червоної армії вийти до Дніпра у травні 1942 року і в лютому – березні 1943 року, і третю битву за Харків кінця лютого – середини березня 1943 року (Лисенко, О. & Пилявець, Р. 2019, с. 108–113). Таким чином, нову концепцію хронологічних та просторових меж битви за Дніпро О. Є. Лисенко та Р. І. Пилявець вбачають у тому, що протистояння між вермахтом і Червоною армією варто розглядати за увесь дніпровський вододіл у межах літа 1941 – літа 1944 року, тобто до повного відновлення радянського контролю над дніпровським рубежем. За умови такого підходу історики ініціювали виокремлення оборонного та наступального етапів битви.

Загалом, ідея розширення хронологічних і територіальних меж події є актуальною та перспективною складовою для нового осягнення битви за Дніпро, але, на наш погляд, не варто об'єднувати події на Східному фронті літа-осені 1941 року, весни 1942 року, кінця зими – початку весни 1943 року та кінця літа 1943 – літа 1944 року в єдину битву, оскільки події німецько-радянського протистояння у відповідний час не є безперервною боротьбою саме за дніпровський вододіл.

Ознайомлення зі світовою історіографією Другої світової війни засвідчує, що західні історики, торкаючись теми битви за Дніпро, не виходили за межі радянського нарративу про бої на Дніпрі кінця серпня – грудня 1943 року (Waddell, S. R. 1985). Причиною такого осягнення подій, на нашу думку, була недостатня кількість достовірних джерел. Дослідження західних вчених, так само як і радянських істориків, рясніють посиленнями на радянську мемуарну літературу, на розвідки, опубліковані на сторінках «Военно-исторического журнала» та «Soviet Military Review» (Waddell, S. R. 1985, р. 128–137). Останній виходив у СРСР як журнал для тих, хто цікавився радянською військовою історією за кордоном, та був інструментом експорту радянських нарративів про «Велику Вітчизняну війну». Після розпаду Союзу вивчення битви за Дніпро у західній історіографії, як і у пострадянській історичній науці, на якісно новий рівень не вийшло – все через ту ж нестачу джерел. Нині західні історики схильні розглядати битву за Дніпро в межах 24 серпня – 23 грудня 1943 року (Ziemke, E. F. 2002, р. 174–197; Forczyk, R. 2016; Harrison, R. 2018).

Підсумовуючи історіографічний огляд порушеної проблеми, відзначимо, що битва за Дніпро у її радянському та пострадянському баченні залишається малодослідженою проблемою для

вітчизняної історіографії, а отже, потребує глибокого та аналітичного вивчення, що дасть змогу по-новому визначити її воєнно-політичне, економічне та історичне значення.

Виходячи з цього, насамперед маємо порушити питання про те, що потрібно вкладати в поняття «битва за Дніпро», що вважати її хронологічними та просторовими межами.

Перш ніж запропонувати власне бачення поняття, вважаємо за доцільне представити невеликий історичний екскурс щодо цього. Отож, у радянській історичній науці вперше визначення поняття «битва за Дніпро» було представлено на широкий загал ще за життя Й. В. Сталіна на сторінках «Великої радянської енциклопедії». Тоді битва уявлялася як «операції Червоної армії, проведені на Лівобережній Україні і в Білорусії в серпні–грудні 1943 року під час Великої Вітчизняної війни проти німецьких загарбників з метою виходу до Дніпра, форсування його та ліквідації потужної німецької оборони на правобережжі» (Введенский, Б. А. (гл. ред.). 1952, с. 573). Наприкінці 1950-х років радянські історики дещо спростили його, запропонувавши розуміти битву за Дніпро як «ряд наступальних операцій Червоної армії в ході Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. з метою розгрому німецьких загарбників на Лівобережжі України і на Дніпрі» (Бажан, М. П. (гол. ред.). 1959, с. 544–545). У 1970-х роках радянська мілітаристика конкретизувала визначення, запропонувавши розуміти під поняттям «битва за Дніпро» «наступальні операції Великої Вітчизняної війни, проведені радянськими військами наприкінці серпня – у грудні 1943 року з метою звільнення Лівобережної України, Донбасу, Києва, а також захоплення плацдармів стратегічного значення на правому березі» (Шеховцов, Н. И. & Колтунов, Г. А. 1976, с. 481–482). Таке розуміння битви за Дніпро зберігалось і в 1980-х роках (Козлов, М. М. (гл. ред.). 1985, с. 98–100). Воно ж було успадковане вітчизняною історичною наукою після 1991 року (Коваль, М. В. 2003, с. 253).

Наведена ретроспектива радянського та пострадянського бачення протистояння РСЧА та вермахту в басейні Дніпра дає змогу констатувати, що окреслення хронологічних меж події у радянській мілітаристиці також пройшло досить складний шлях. Ігноруючи дослідження Ф. М. Ісаєва, а відповідно і його комплексне бачення битви, на початку 1950-х років радянські дослідники визначили хронологію битви умовно та розмито – літо-осінь 1943 року, а вже наприкінці 1950-х років

конкретизували серпнем – груднем того ж року. У 1960-х роках часові рамки битви було уточнено. Початок битви було прив'язано до наступу Центрального фронту на чернігівсько-прип'ятському напрямку (25 серпня 1943 р.), кінцем було визначено повторне встановлення контролю над Житомиром військами 1-го Українського фронту (31 грудня 1943 р.) у ході просування на житомирсько-бердичівському напрямку (Уткин, Г. М. 1967, с. 402). У 1970-х роках хронологічні межі битви за Дніпро були окреслені 25 серпня – 23 грудня 1943 року (Шеховцов, Н. И. & Колтунов, Г. А. 1976, с. 481–484). Принагідно зазначимо, що після розпаду СРСР це датування битви закріпилося в українській історіографії Другої світової війни (Бережинский, Г. 2002; Коваль, М. В. 2003). Як бачимо, нижня хронологічна межа змін не зазнала, а верхній часовий рубіж був уточнений та обумовлений закінченням т. зв. Київської оборонної операції (13 листопада – 23 грудня 1943 року).

У межах окреслених у 1970-х роках хронологічних обрисів битви була напрацьована і її періодизація з поділом на два етапи: 1) 25 серпня – 30 вересня 1943 р., у межах якого Центральний, Воронезький, Степовий, Південно-Західний та Південний фронти взяли під контроль Лівобережну Україну і Донеччину, вийшли до Дніпра та захопили низку плацдармів на його правому березі; 2) 1 жовтня – 23 грудня 1943 року, в ході якого Червона армія розширила плацдарми на правобережжі, взяла під контроль Київ та відбила контрнаступ вермахту на київському напрямку. До цього ж етапу належить німецько-радянське протистояння на плацдармі, захопленому арміями 2-го Українського фронту в районі на південний захід від Кременчука.

Аналіз подій, що відбулися на лівому крилі Східного фронту з 25 серпня по 23 грудня 1943 року, засвідчує, що Червона армія взяла під контроль Лівобережну Україну, захопила плацдарм стратегічного значення між Черкасами та Запоріжжям, повернула Київ та відкинула противника від міста в середині листопада – на початку грудня, утворивши ще один стратегічний плацдарм на західному березі річки, а також звільнила від противника Дніпровське Лівобережжя в пониззі річки (за винятком контрольованих ворогом нікопольського і херсонського плацдармів) та заблокувала потужне угруповання вермахту в Криму. Як бачимо, наприкінці грудня 1943 року Червона армія в межах України Дніпро повністю не пододала.

Виходячи з цього, діюча концепція радянсько-німецького протистояння на Дніпрі потребує наукового переосмислення. Територіальні межі битви за Дніпро мають бути суттєво розширені з відповідним уточненням її хронологічних рамок. У цьому ми у цілому солідарні з О. Є. Лисенком і Р. І. Пилявцем. Повертаючись до їхньої ідеї виокремити в межах битви за Дніпро оборонний та наступальний етапи, вважаємо за доцільне запропонувати події літа-осені 1941 року на дніпровському рубежі розуміти як «битву за Дніпро 1941 року».

Ще радянські дослідники пропонували включити події, пов'язані з наступом Червоної армії на Донеччині (13 серпня – 22 вересня 1943 р.), у межі битви за Дніпро, оскільки його результатом став вихід військ Південно-Західного фронту до Дніпра – в район Дніпропетровська і Запоріжжя, а Південного фронту – на рубіж річки Молочної, тобто на лінію т. зв. «Східного валу», який РСЧА здолала саме в ході запеклого протистояння на Дніпрі. Незважаючи на те, що на рівні поняття «битва за Дніпро» наступ на Донбасі включався у її просторові рамки, на рівні хронологічних меж, як видно з викладеного вище, це не відображалось. Це означає, що початок битви 25 серпня 1943 року можна поставити під сумнів.

Аналіз ситуації на фронті у смузі наступу Воронезького, Степового, Південно-Західного та Південного фронтів на початку серпня 1943 року засвідчує наступне. По-перше, 3 серпня 1943 року з'єднання Воронезького та Степового фронтів розпочали наступ на белгородсько-харківському напрямку (т. зв. операцію «Полководець Рум'янцев»), результатом якої стала деокупація двох великих міст та обласних центрів – Белгорода і Харкова. В уявленнях радянських істориків ці події отримали визначення «Белгородсько-Харківська наступальна операція» (3–23 серпня 1943 р.), датування верхньої хронологічної межі якої прив'язане до встановлення контролю Червоної армії над Харковом. У радянській історіографії операцію було представлено контрударом Воронезького і Степового фронтів на південному фасі Курського виступу, тобто наступальним етапом Курської битви. Її оборонним етапом радянські історики вважали бої, що розгорнулися на північний схід від Белгорода 5–23 липня 1943 року і закінчилися зривом літнього наступу німецьких військ за планом «Цитадель» та виходом радянських з'єднань на лінію фронту, з якої вермахт почав наступ на Курськ. Після того інтенсивні бої на південному фасі призупинилися і до 3 серпня на

Белгородсько-харківському напрямку встановилася оперативна пауза на 10 днів. Але це досить спрощене бачення подій. Річ у тім, що в межах 5–23 липня 1943 року маємо підстави виокремити оборонний етап – 5–16 липня (його піком став танковий бій у районі Прохорівки) та наступальний – 17–23 липня, під час якого армії Воронезького і Степового фронтів і вийшли на лінію фронту станом на 5 липня 1943 року. Цікаво, що Й. В. Сталін, оцінюючи згадані бої, вже 24 липня 1943 року заявив: «23 липня успішними діями наших військ остаточно ліквідовано липневий наступ із районів на південь від Орла та на північ від Белгорода в сторону Курська... За час боїв з 5 по 23 липня противник зазнав таких втрат: убито солдатів і офіцерів понад 70 000, підбито і знищено танків 2 900, самохідних гармат 195, польових гармат 844, знищено літаків 1 392 і автомашин понад 5 000. Таким чином, німецький план літнього наступу потрібно вважати таким, що повністю провалився»².

Враховуючи це та сказане вище, маємо констатувати, що битва під Курськом закінчилася не 23 серпня, а 23 липня 1943 року. На користь нашого висновку, окрім наведеної оцінки подій Й. В. Сталінін та оперативної паузи з 24 липня по 3 серпня 1943 року, працює і той факт, що Курська битва не могла закінчитися 23 серпня (тобто взяттям Харкова), оскільки місто остаточно було взято під контроль Червоною армією лише 29 серпня 1943 року³.

На початок серпня 1943 року ситуація у смузі Воронезького, Степового, Південно-Західного і Південного фронтів склалася так, що усі чотири фронти вийшли на добре укріплену німецьку лінію оборони у районі Белгорода і Харкова, вздовж Сіверського Донця та на берегах Міуса, яку вони мала прорвати. Саме з прориву цієї лінії і розпочався безперервний радянський наступ, результатом якого став вихід Воронезького, Степового та Південно-Західного фронтів до Дніпра, а Південного фронту – на рубіж річки Молочної.

² Приказ Верховного Главнокомандуючого генералу армії тов. Рокоссовському, генералу армії тов. Ватутину, генерал-полковнику тов. Попову. 24 июля 1943 г. ЦАМО рф. Ф. 3423. Оп. 1. Од. зб. 44. Арк. 69.

³ Вохмянин, В., Парамонов, А. & Подопригора, А. (2013). Харьков. Освобождённый навсегда. Август 1943 г.: сборник документов и материалов / [авт.-сост.]. Харьков, с. 62.

Як відомо, наступ радянських з'єднань на окресленій ділянці фронту почався 3 серпня у смузі просування Воронезького і Степового фронтів та 13 серпня – на ділянці Південно-Західного та Південного фронтів. На нашу думку, ці події можна вважати початком битви за Дніпро.

Нове обґрунтування верхньої хронологічної межі варто розпочати з короткої характеристики лінії фронту вздовж дніпровського вододілу, що утворилася на кінець 1943 року. Наприкінці грудня 1943 – на початку січня 1944 року частини вермахту з групи армій «Південь» утримували миронівсько-звенигородський виступ (плацдарм на західному березі Дніпра між наступаючими лівим і правим флангами 1-го і 2-го Українських фронтів з вершиною у Каневі), нікопольський плацдарм на лівобережжі (120 км по фронту вздовж дніпровських плавнів від Благовіщенська до Горностаївки), херсонський передмостовий плацдарм, а також німецьке командування зосереджувало посилене угруповання в районі Нікополя і Кривого Рогу проти армій 2-го і 3-го Українських фронтів, що забезпечувало вермахту контроль над дніпровським вододілом у його нижній течії. Командувач групи армій «Південь» Еріх фон Манштейн, тримаючись за миронівсько-звенигородський виступ та нікопольський плацдарм, вбачав за можливе контратакувати з них радянські з'єднання на ділянці фронту між Черкасами та Дніпропетровськом аби відновити фронт по Дніпру, витіснивши з правого берега війська 2-го і 3-го Українських фронтів.

Виходячи з цього, події січня – лютого 1944 року, пов'язані із ліквідацією миронівсько-звенигородського виступу, доцільно включити у межі битви за Дніпро, що її перший дослідник генерал-майор Ф. М. Ісаєв пропонував ще у 1944 році, проте, не знайшов підтримки серед істориків. Радянська мілітаристика формально визнавала приналежність подій у районі Корсунь-Шевченківського до подій, пов'язаних із радянсько-німецьким протистоянням на Дніпрі (Захаров, М. В. 1969, с. 14). У той же час дослідники, намагаючись звузити битву за Дніпро та загнати її у тінь перемог РСЧА під Сталінградом і Курськом, спочатку зробили Корсунь-Шевченківську операцію складовою одного з десяти сталінських ударів 1944 року, а з кінця 1980-х років – складовою т. зв. Дніпровсько-Карпатської стратегічної наступальної операції (24.12.1943 – 17.04.1944), в яку були включені події, що у повоєнній радянській історіографії війни ототожнювалися з поняттям «битва за Правобережну

Україну» (Грылев, А. Н. 1953; Грылев, А. Н. 1963). Обґрунтовуючи нове концептуальне бачення битви за Дніпро, маємо пам'ятати, що ліквідація миронівсько-звенигородського виступу 24 січня – 17 лютого 1944 року – це наступальні дії 1-го і 2-го Українських фронтів, спрямовані на знищення стратегічно важливого для вермахту угруповання на Дніпрі, що дало змогу значно потіснити противника на західному березі річки та створити суцільну, добре ешелоновану лінію фронту в смузі наступу армій 1-го і 2-го Українських фронтів.

Аналіз наступальних дій 3-го і 4-го Українських фронтів на початку 1944 року засвідчує, що дії Червоної армії проти вермахту на нікопольсько-криворізькому напрямку також можна розглядати як складову битви. Німецьке командування утримувало нікопольський плацдарм на лівому березі Дніпра, докладаючи максимум зусиль, щоб зберегти контроль над нікопольсько-криворізьким промисловим басейном. Під час т. зв. Нікопольсько-Криворізької наступальної операції (30.01.–29.02.1944) радянські з'єднання ліквідували контрольований противником на лівому березі Дніпра нікопольський плацдарм (08.02.1944) та деокупували Нікополь (08.02.1944) і Кривий Ріг (22.02.1944). У результаті успішних дій на даному напрямку війська 3-го і 4-го Українських фронтів значно розширили на західному березі Дніпра суцільну лінію фронту, контрольовану Червоною армією.

Логічно, що подолання Дніпра на відрізку від Нікополя до гирла річки теж має бути включено у межі битви. Тут маємо на увазі т. зв. Березнегувато-Снігурівську наступальну операцію (06–18.03.1944), у результаті якої війська 3-го Українського фронту 13 березня взяли під контроль місто Херсон, а 18 березня – вийшли у пониззя Південного Бугу, тим самим утворивши в межах України суцільну лінію фронту на Правобережжі Дніпра під контролем Червоної армії. Після утворення суцільної лінії фронту на правому березі річки війська 1-го, 2-го і 3-го Українських фронтів ще продовжували наступ до 17 квітня 1944 року і фактично вийшли у межах УРСР на радянсько-польський та радянсько-румунський кордони 1939–1940 років, після чого на південному крилі радянсько-німецького фронту настала оперативна пауза, що тривала понад місяць. Червона армія фактично зупинилася на Дністрі і у Прикарпатті, не маючи змоги просуватися вперед через втому і нестачу ресурсів. З огляду на це 17 квітня 1944 року можна вважати фіналом ні-

мецько-радянського протистояння в межах України влітку 1943 – навесні 1944 року, ключовим і стратегічним об'єктом якого була річка Дніпро.

Таким чином, в основу визначення хронологічних меж битви за Дніпро ми поклали безперервний наступ радянських фронтів на території України, у ході якого Червона армія деокупувала Дніпровське Лівобережжя, подолала найбільш складну частину Дніпра та витіснила противника з Дніпровського Правобережжя, створивши умови для розгортання наступу на території Білорусі, Молдови, у Прикарпатті та Карпатах. Відповідно до запропонованої хронології битви за Дніпро (03.08.1943 – 17.04.1944) ми схильні окреслювати просторові рамки німецько-радянського протистояння на Дніпрі саме в межах України, оскільки успіх операції «Багратіон» (23.06.–29.08.1944) на території Білорусі був визначений перемогами Червоної армії, здобутими в Україні навесні 1944 року.

Запропоноване бачення хронологічних меж битви за Дніпро обумовлює необхідність виокремлення її етапів. На наш погляд, битву можна розділити на чотири етапи: перший – встановлення радянського контролю над Лівобережною Україною і Донеччиною та вихід передових загонів Червоної армії на лінію т. зв. «Східного валу» (03.08.–22.09.1943); другий – форсування Дніпра у смузі наступу Центрального, Воронежського, Степового, Південно-Західного фронтів і річки Молочної арміями Південного фронту та захоплення оперативних плацдармів (22.09.–25.10.1943); третій – боротьба за плацдарми, розширення плацдармів у районі Кременчука і Києва до рівня стратегічних (26.10. – 16.01.1944); четвертий – наступ на Правобережжі, утворення на правому березі Дніпра суцільної лінії фронту, контрольованої Червоною армією, та вихід на радянсько-польський і радянсько-румунський кордони 1939–1940 років (17.01.–17.04.1944).

Обґрунтування просторових і хронологічних меж битви за Дніпро ставить на порядок денний і проблему визначення військово-політичного, економічного та історичного значення битви. Торкаючись військово-політичного значення події, насамперед, потрібно акцентувати увагу на надважливих досягненнях Червоної армії та радянської дипломатії у серпні 1943 – у середині квітня 1944 року. Отож, успішне просування РСЧА за Дніпро стало подоланням стратегічно важливого об'єкта, на який німецьке командування розраховувало не лише у кампанії 1943 року, а й у подальшому веденні війни. За задумом оборонної

стратегії Генерального штабу вермахту, на Дніпрі Німеччина планувала зупинити і виснажити радянські наступаючі частини, виграти час і знову розпочати повномасштабний наступ. Подолання Дніпра Червоною армією стало повним крахом надій німецького командування на «Східний вал» та дніпровський вододіл як його основну складову. Перемога Червоної армії у битві за Дніпро засвідчила крах німецької оборонної ініціативи на фронті, уможливила розгортання подальшого наступу радянських військ на території Румунії та Білорусі, а також стала трампліном для вступу держав антигітлерівської коаліції у завершальну фазу розгрому Німеччини і її союзників у Західній Європі. Тут важливо не забувати про результати, здобуті союзниками на півдні Італії у літньо-осінній кампанії 1943 року, та нанесені ними збитки у ході бомбардувань об'єктів воєнно-стратегічного призначення на підконтрольних Німеччині територіях. Поряд із тим Червона армія здобула колосальний досвід форсування великих водних перешкод, який вона застосувала під час форсування Дністра, Дунаю, Вісли, Одера.

У ході битви за Дніпро СРСР, незважаючи на успіхи союзників на півдні Італії, активно піднімав і лобював питання відкриття другого фронту в Європі – на заході Франції, аби не допустити посилення впливу Великої Британії на Балканах. Успіхи на Дніпрі – захоплення наприкінці вересня – у жовтні 1943 року плацдармів оперативного значення у районі Кременчука і на північ від Києва значно посилили позицію СРСР на Московській конференції (19–30.10.1943) під час зустрічі міністрів закордонних справ СРСР, США та Великої Британії, у ході якої обговорювалося питання відкриття другого фронту. Саме під час саміту у Москві було досягнуто домовленостей щодо першої особистої зустрічі лідерів трьох держав, що відбулася у Тегерані (28.11.–01.12.1943).

Бої за Київ варто розглядати у тісному зв'язку з роботою радянської дипломатії. Взяття міста 6 листопада 1943 року під контроль Червоною армією (першої з-поміж окупованих столиць союзних республік) стало потужним пропагандистським фактом не лише для формування психології переможців серед солдатів і офіцерів РСЧА, а й для подальшої активізації, а подекуди і тиску на дипломатичному «фронті». Для прикладу, вже 6 листопада 1943 року народний комісар закордонних справ СРСР В. Молотов під час зустрічі у Москві з послом США А. Гарріманом висловив стурбованість, що англо-американські війська не лише не взяли Рим (це при тому, що союзни-

ки змусили капітулювати Італію ще 8 вересня 1943 року), а й зупинили військову операцію в Італії, а також передав послу, що радянське Верховне Головнокомандування невдоволене цими фактами (Земсков, І. М. 1982, с. 229–230). Куди більш категоричним з приводу «пасивних» дій союзників був Маршал Радянського Союзу К. Ворошилов, який 10 листопада 1943 року під час зустрічі в Москві з головою американської військової місії в СРСР генералом Дж. Діном заявив, що у радянської сторони склалося враження, що проблема відкриття другого фронту в Європі турбує винятково СРСР, чим поставив співрозмовника у незручне становище та змусив виправдовуватися (Земсков, І. М. 1982, с. 230–231). Наведені факти свідчать, що перемоги, отримані Червоною армією на Дніпрі, широко використовувалися для досягнення зовнішньополітичних стратегій СРСР, а це означає, що битва за Дніпро має розглядатися у тісному зв'язку з дипломатичною історією Другої світової війни.

Не варто забувати і про економічні наслідки битви. Традиційно ще з радянських часів, торкаючись цього аспекту німецько-радянського протистояння в басейні головної річки України, дослідники воліли говорити про тактику «випаленої землі», яку застосували німецькі частини під час відходу з Дніпровського Лівобережжя, про відновлення контролю над знаковими для радянської економіки промисловими регіонами та об'єктами, які практично відразу ж «ставали на службу країні рад». Звільнені території стали базою для мобілізації людських ресурсів, що використовувалися в СРСР для поповнення Червоної армії та трудового фронту. Саме після успіху на Дніпрі і до кінця війни у лавах РСЧА кожен третій боєць був вихідцем із України. Також варто наголосити на тому, що повернуті під радянський контроль сільськогосподарські регіони України стали об'єктом для викачування продуктів харчування, фуражу та інших необхідних засобів для фронту, що до цього активно експлуатувалися Німеччиною.

Ще одним досить ілюстративним фактом може бути деокупація нікопольсько-криворізького басейну – другого за величиною родовища марганцевих руд у світі та потужного родовища нікелевих руд. Марганець і нікель у 1940-х роках широко використовувалися в оборонній промисловості, оскільки перший надає сталі міцності та робить її менш зношуваною і стійкою до пошкоджень, другий – використовується для виробництва міцних деталей та агрегатів, стійких

до корозії. Втрата контролю над криворіжжям і нікопольщиною унеможливила належну роботу німецької оборонної промисловості, насамперед у галузі танкобудування, оскільки криворізька залізна руда і нікопольський марганець були основними ресурсами для виробництва в Німеччині легваної сталі (танкової броні). Ситуація на цій ділянці Східного фронту була на постійному контролі А. Гітлера, начальника Генерального штабу вермахту генерал-полковника К. Цейтцлера та рейхсміністра озброєнь і боєприпасів А. Шпеєра. Останній під час боїв за криворізько-нікопольський виступ неодноразово наголошував на важливості утримання цієї ділянки фронту, а після втрати контролю над нею спрогнозував, що робота заводів підконтрольного йому відомства повністю зупиниться, а Німеччина програє війну через півтора роки (Шпеєр, А. 2010, с. 416–417). З огляду на це, битву за Дніпро можна розглядати як битву за ресурси.

Оцінюючи історичне значення німецько-радянського протистояння на Дніпрі, маємо підстави порушити питання про те, що докорінний перелом на Східному фронті Другої світової війни відбувся не на Курському виступі, а під час битви за Дніпро, оскільки у ході її були зламані оборонна ініціатива противника та його стратегія затяжної війни. Висловлена оцінка потребує додаткового глибокого аналітичного вивчення та може бути предметом подальшої роботи над темою.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Підсумовуючи викладене, наголосимо, що битва за Дніпро у радянській історіографії Другої світової війни була поставлена дослід-

никами у тінь перемог Червоної армії під Москвою, Сталінградом і Курськом. Це відповідало концепції історії війни, напрацьованій у СРСР у перші повоєнні десятиріччя. Сформульовані ще Й. В. Сталіним тези щодо подій на Дніпрі 1943–1944 років були підхоплені радянською ідеологічно-пропагандистською машиною, розширені та наділені ознаками академічності, що й досі мають вплив на розуміння істориками окресленої проблеми.

Запропоноване нами бачення битви за Дніпро базується на уявленні про неї як про широкомасштабне та безперервне протистояння Червоної армії і вермахту влітку 1943 – навесні 1944 року. В основу представленої в дослідженні нової хронології битви (03.08.1943–17.04.1944) нами покладено фактаж, що стосується саме безперервних активних бойових дій, що почалися з прориву Червоною армією складних оборонних позицій противника у районі Белгорода і Харкова, на Сіверському Донці і Міусі, продовжилися наступом до дніпровського вододілу з повним його подоланням від Лоева до Херсона та закінчилися виходом у межах УРСР на довоєнні радянсько-польський і радянсько-румунський кордони.

У перспективі запропонований нами погляд на проблему дасть змогу переосмислити її воєнно-політичне, економічне та історичне значення, вивести з-під впливу радянської міфологізації війни, що й до нині простежується у воєнно-історичних дослідженнях у вітчизняній і світовій історичній науці, а також представити битву за Дніпро як одну з найбільших сухопутних битв Другої світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Forczyk, R. (2016). *The Dnepr 1943: Hitler's Eastern Rampart Crumbles*. Bloomsbury: Osprey Publishing, 96 p.
- Harrison, R. (2018). *The Battle of the Dnepr: The Red Army's Forcing of the East Wall, September – Desember 1943*. Helion and Company, 334 p.
- Waddell, S. R. (1985). *Drive to the Dnieper: The Soviet 1943 summer campaign*. Manhattan, Kansas, 144 p.
- Ziemke, E. F. (2002). *Stalingrad to Berlin: The German defeat in the East*. Washington: Center of Military History United States Army, 550 p.
- Бажан, М. П. (гол. ред.). (1959). Битва за Дніпро 1943. *Українська радянська енциклопедія* (в 17 т., Т. 1). Київ, с. 544–545.
- Бережинский, В. Г. (2002). *Битва за Днепр (25 августа – 23 декабря 1943 г.)*. Киев: УИВИ. 32 с.
- Введенский, Б. А. (гл. ред.). (1952). Днепр. *Большая советская энциклопедия* (в 50 т., Т. 14). Москва, с. 570–573.
- Возненко, В. В. (1951). *Наступление 1-го Украинского (Воронежского) фронта на Киевском направлении в 1943 г. (Краткий оперативный очерк)*. С. П. Платонов (отв. ред.). Москва: Воениздат. 264 с.

- Голиков, С. З. (1954). *Выдающиеся победы Советской Армии в Великой Отечественной войне*. Москва: Госполитиздат, 312 с.
- Грылев, А. Н. (1953). *Победа Советской Армии на Правобережной Украине. Второй удар Советской Армии. (1944 г.)*. Москва: Воениздат, 119 с.
- Грылев, А. Н. (1963). *За Днпром. Освобождение Правобережной Украины (январь-апрель 1944 г.)*. Москва: Воениздат, 228 с.
- Захаров, М. В. (1969). Канни на Днпре. *Военный вестник*. № 1, с. 13–15.
- Земсков, И. М. (1982). *Дипломатическая история Второго фронта в Европе*. Москва: Политиздат, 320 с.
- Иванов, С. П. (1983). Завершение коренного перелома в войне. *Военно-исторический журнал*. № 6, с. 12–25.
- Исаев, Ф. М. (1944). *Битва за Днпр*. Москва: ОГИЗ-Госполитиздат, 32 с.
- Коваль, М. В. (2003). Битва за Дніпро 1943. *Енциклопедія історії України* (в 10 т., Т. 1). Київ, с. 253–254.
- Козлов, М. М. (гл. ред.). (1985). Битва за Днпр, 1943. *Великая Отечественная война 1941–1945: Энциклопедия*. Москва, с. 98–100.
- Лисенко, О. Є., Пилявець, Р. І. (2019). Битва за Дніпро у Другій світовій війні: спроба нової концептуальної візії. *Український історичний журнал*. № 4. с. 88–117.
- Минц, И. (1947). *Великая Отечественная война*. Москва: ОГИЗ-Госполитиздат, 72 с.
- Морозов, В. П. (1970). О периодизации и некоторых проблемах научной разработки истории Великой Отечественной войны. *История СССР*. № 3, с. 46–59.
- Перегудов, В. Ф. (1953). Форсирование Днпра 52-й армией в районе Черкасс (ноябрь – декабрь 1943 г.). *Сборник военно-исторических материалов Великой Отечественной войны* (Выпуск 12). Москва: Воениздат, с. 59–111.
- Печененко, С. Д. (1953). Форсирование Днпра 37-й армией в районе Кременчуга (сентябрь – октябрь 1943 г.). *Сборник военно-исторических материалов Великой Отечественной войны* (Выпуск 12). Москва: Воениздат, с. 5–58.
- Сталин, И. В. (1948). *О Великой Отечественной войне Советского Союза*. Москва: Воениздат, 208 с.
- Тюшкевич, С. А. (ред.). (1982). *История второй мировой войны 1939–1945* (в 12 т., Т. 12). Москва, 495 с.
- Уткин, Г. М. (1967). *Штурм «Восточного вала». Освобождение Левобережной Украины и форсирование Днпра*. Москва: Воениздат, 464 с.
- Чорний, О. В. (2023). Битва за Дніпро на сторінках закритих радянських видань з історії німецько-радянської війни. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. № 28, с. 179–189. DOI: 10.32782/2305-9389/2023.28.25
- Шеховцов, Н. И. (1983). *Битва за Днпр*. Москва: Знание, 64 с.
- Шеховцов, Н. И. & Колтунов, Г. А. (1976). Битва за Днпр 1943. *Советская военная энциклопедия* (в 8 т., Т. 1). Москва, с. 481–484.
- Шпеер, А. (2010). *Воспоминания*. Москва: Захаров, 688 с.

REFERENCES

- Bazhan, M. P. (hol. red.). (1959). Bytva za Dnipro 1943 [The Battle of the Dnieper]. *Ukrainska radianska entsyklopediia* (v 17 t., T. 1). Kyiv, s. 544–545. [in Ukrainian].
- Berezhinskiy, V. G. (2002). *Bitva za Dnepr (25 avgusta – 23 dekabrya 1943 g.) [The Battle of the Dnieper (August 25 – December 23, 1943)]*. Kiyev: UIVI. 32 s. [in Russian].
- Chornyi, O. V. (2023). Bytva za Dnipro na storinkakh zakrytykh radianskykh vydan z istorii nimetsko-radianskoi viiny [The battle for the Dnipro on the pages of closed soviet publications from the German-Soviet war history]. *Litopys Volyni. Vseukrainskyi naukovyi chasopys*. № 28, s. 179–189. [in Ukrainian]. DOI: 10.32782/2305-9389/2023.28.25
- Forczyk, R. (2016). *The Dnepr 1943: Hitler's Eastern Rampart Crumbles*. Bloomsbury: Osprey Publishing, 96 p. [in English].

Golikov, S. Z. (1954). *Vydayushchiesya pobedy Sovetskoy Armii v Velikoy Otechestvennoy voyne* [Outstanding victories of the Soviet Army in the Great Patriotic War]. Moskva: Gospolitizdat, 312 s. [in Russian].

Grylev, A. N. (1953). *Pobeda Sovetskoy Armii na Pravoberezhnoy Ukraine. Vtoroy udar Sovetskoy Armii. (1944 g.)* [The victory of the Soviet Army in the Right-Bank Ukraine]. Moskva: Voenizdat, 119 s. [in Russian].

Grylev, A. N. (1963). *Za Dneprom. Osvobozhdeniye Pravoberezhnoy Ukrainy (yanvar-aprel 1944 g.)* [Beyond the Dnieper. Liberation of Right Bank Ukraine (January-April 1944)]. Moskva: Voenizdat, 228 s. [in Russian].

Harrison, R. (2018). *The Battle of the Dnepr: The Red Army's Forcing of the East Wall, September – Desember 1943*. Helion and Company, 334 p. [in English].

Isayev, F. M. (1944). *Bitva za Dnepr* [The Battle of the Dnieper]. Moskva: OGIZ-Gospolitizdat, 32 s. [in Russian].

Ivanov, S. P. (1983). Zaversheniye korennoy pereloma v voyne [Completion of a radical turning point in the war]. *Voyenno-istoricheskiy zhurnal*. № 6, s. 12–25. [in Russian].

Koval, M. V. (2003). *Bytva za Dnipro 1943* [The Battle of the Dnieper]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (v 10 t., T. 1). Kyiv, s. 253–254. [in Ukrainian].

Kozlov, M. M. (ed.). (1985). *Bitva za Dnepr, 1943* [The Battle of the Dnieper, 1943]. *Velikaya Otechestvennaya vojna 1941–1945: Entsiklopediya*. Moskva, s. 98–100. [in Russian].

Lysenko, O. E. & Pyliavets, R. I. (2019). *Bytva za Dnipro u Druhii svitovii viini: sproba novoi kontseptualnoi vizii* [Battle of the Dnipro in the World War II: trying new conceptual vision]. *Ukrainskiy istorychny zhurnal*. № 4, s. 88–117. [in Ukrainian].

Mints, I. (1947). *Velikaya Otechestvennaya vojna* [The Great Patriotic War]. Moskva: OGIZ-Gospolitizdat, 72 s. [in Russian].

Morozov, V. P. (1970). O periodizatsii i nekotorykh problemakh nauchnoy razrabotki istorii Velikoy Otechestvennoy vojny [On periodization and some problems of scientific development of the history of the Great Patriotic War]. *Istoriya SSSR*. № 3, s. 46–59. [in Russian].

Pechenko, S. D. (1953). *Forsirovaniye Dnepra 37-y armiyey v rayone Kremenchuga (sentyabr – oktyabr 1943 g.)* [Crossing of the Dnieper by the 37th Army in the Kremenchug region (September – October 1943)]. *Sbornik voyenno-istoricheskikh materialov Velikoy Otechestvennoy vojny* (Vypusk 12). Moskva: Voenizdat, s. 5–58. [in Russian].

Peregudov, V. F. (1953). *Forsirovaniye Dnepra 52-y armiyey v rayone Cherkass (noyabr – dekabr 1943 g.)* [Crossing of the Dnieper by the 52nd Army in the Cherkassy region (November – December 1943)]. *Sbornik voyenno-istoricheskikh materialov Velikoy Otechestvennoy vojny* (Vypusk 12). Moskva: Voenizdat, s. 59–111. [in Russian].

Shekhovtsov, N. I. (1983). *Bitva za Dnepr* [The Battle of the Dnieper]. Moskva: Znaniye, 64 s. [in Russian].

Shekhovtsov, N. I. & Koltunov, G. A. (1976). *Bitva za Dnepr 1943* [The Battle of the Dnieper, 1943]. *Sovetskaya voyennaya entsiklopediya* (v 8 t., T. 1). Moskva, s. 481–484. [in Russian].

Shpeyer, A. (2010). *Vospominaniya* [Memorias]. Moskva: Zakharov, 688 s. [in Russian].

Stalin, I. V. (1948). *O Velikoy Otechestvennoy voyne Sovetskogo Soyuza* [About the Great Patriotic War of the Soviet Union.]. Moskva: Voenizdat, 208 s. [in Russian].

Tyushkevich, S. A. (ed.). (1982). *Istoriya vtoroy mirovoy vojny 1939–1945* [History of World War II 1939–1945] (v 12 t., T. 12). Moskva, 495 s. [in Russian].

Utkin, G. M. (1967). *Shturm «Vostochnogo vala». Osvobozhdeniye Levoberezhnoy Ukrainy i forsirovaniye Dnepra* [Assault on «the Ostwall». Liberation of Left-bank Ukraine and crossing of the Dnieper]. Moskva: Voenizdat, 464 s. [in Russian].

Voznenko, V. V. (1951). *Nastupleniye 1-go Ukrainskogo (Voronezhskogo) fronta na Kiyevskom napravlenii v 1943 g. (Kratkiy operativnyy ocherk)* [The offensive of the 1st Ukrainian (Voronezh) Front in the Kiev direction in 1943]. S. P. Platonov (otv. red.). Moskva: Voenizdat, 264 p. [in Russian].

Vvedenskiy, B. A. (gl. red.). (1952). *Bitva za Dnepr 1943* [The Battle of the Dnieper 1943]. *Bolshaya sovetskaya entsiklopediya* (v 50 t., T. 14). Moskva, s. 573. [in Russian].

Zakharov, M. V. (1969). *Kanny na Dnepre* [Cannes on the Dnieper]. *Voyenny vestnik*. № 1, s. 13–15. [in Russian].

Zemskov, I. M. (1982). *Diplomaticheskaya istoriya Vtorogo fronta v Yevrope* [Diplomatic history of the Second Front in Europe]. Moskva: Politizdat, 320 s. [in Russian].

Waddell, S. R. (1985). *Drive to the Dnieper: The Soviet 1943 summer campaign*. Manhattan, Kansas, 144 p. [in English].

Ziemke, E. F. (2002). *Stalingrad to Berlin: The German defeat in the East*. Washington: Center of Military History United States Army, 550 p. [in English].

Oleksandr CHORNYI

*PhD of Historical Sciences, Associate Professor
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State
University (Kropyvnytskyi, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5169-3554>

THE BATTLE OF THE DNIPRO IN 1943–1944: SEARCHING FOR A NEW MILITARY-HISTORICAL VIEW OF THE PROBLEM

During World War II, the battle of the Dnieper played a key role in the German-Soviet confrontation in the summer of 1943 – spring of 1944. In the course of the battle, the Red Army managed to take control of Left Bank Ukraine, force the Dnieper border, launch an offensive on the west bank of the river and reach the Soviet-Polish and Soviet-Romanian borders of 1939 within Ukraine.

Characterizing the hostilities on the Eastern Front at the end of August – December 1943, Soviet historians connected them with the overcoming of the “impregnable “Ostwall” and defined the battle of the Dnieper, which ended the radical turning point initiated by the Soviet troops near Stalingrad and implemented on the Kursk Bulge. The author claims that the Soviet historical and propagandistic machine deliberately shortened the chronological and spatial boundaries of the battle, leveled its historical significance, hiding it in the shadow of the victories won by the Red Army in the Moscow, Stalingrad and Kursk battles.

In the offered study, the author raises the question of the need for a scientific rethinking of the battle of the Dnieper – expanding its chronological and territorial boundaries, and objectively studying its military, political, economic, and historical significance.

Focusing on the chronology of the Red Army establishing control over large cities on the Dnieper and the strategic plans of the German command regarding the Wehrmacht’s control of bridgeheads on the Dnieper front in early 1944, the author proves that the end of the battle of the Dnieper occurred not at the end of 1943, but in the spring of 1944 after the Soviet troops had completely crossed the river from Loyev to Kherson.

According to the researcher, the expansion of the chronological boundaries of the campaign allows a new approach to the assessment of its historical significance, primarily as the largest battle of World War II in the Eastern theater of operations. The author proves that the radical turning point on the Eastern Front should be identified with the events on the Dnieper River, which largely determined the course of military campaigns in Europe and contributed to the defeat of Germany caused by the states of the anti-Hitler coalition.

Keywords: *World War II, battle of the Dnieper, Red Army, Wehrmacht, radical turning point, falsification, Soviet censorship, ideological control, archival sources.*